

TRÄ, material och materialitet

Materialet trä symboliserar ofta det mänskliga, människan som en del av naturen. Tillför man inslag av trä i hårda miljöer mjukas arkitekturen upp och blir 'mänskligare'. Vi kan se exempel på detta i Nationalbiblioteket av arkitekt Dominique Perrault i Paris och också i ett nyss färdigställda studentbostäderna Studeum av arkitekterna Wikeborg och Sander i Malmö.

Trä som byggnadsmaterial förlorade sin betydelse i mitten av 1900-talet då byggandet blev industrialiserat och storskaligt. Betongindustrin tog över, med statligt stöd. Nu, då ökade miljöaspekter lyfts fram som en allt viktigare faktor har träindustrin sin chans att träda in på scenen igen, om man som när det gällde betongen, kan räkna med statligt stöd. Dessutom inspirerar Schweiz och Österrike till ett nytänkande i trä med raffinerade lösningar där trä och teknik förenas i småskaliga innovativa byggnader.

I Norden borde det vara naturligt att arbeta med trä. Vi befinner oss i det så kallade träbältet och trä är vårt naturliga och traditionella byggnadsmaterial. I våra tidigaste byggnader var alla beståndsdelarna i huset av trä och dessa hus kunde byggas av var man, bondekulturens självbyggeri.

Inom möbelindustrin har bruket av trä levt vidare och utvecklats i takt med tiden. Samma har dock inte skett inom byggsektorn där kopplingen mellan trä och design ofta brister.

Betongbyggandets detaljering har spritt sig till trähusbyggandet som till största delen handlar om enfamiljshus som oftast är typhus. Klumpiga takavslutningar och foderlösningar, samt avsaknad av socklar utmärker dessa hus. Detta är långt ifrån det träkunnande och den detaljering som kännetecknar våra gamla trähus vars träfönster och andra detaljer står mot röta och förfall vilket mer sentida trähus har svårt att uppnå.

Byggandet och trähantverket var i första hand männens syssla medan textilhantverket var kvinnornas. Båda hantverken arbetar i samma kultur och formerna tar intryck eller inspireras av varandra. Jämför man en lappad ladvägg vilket är en förhållandevis vanlig syn på landsbygden med ett lapptäcke eller en bonad slås man likheterna.

Även Erik Lundberg gör kopplingar mellan träbyggnadstraditionen och det textila hantverket i Trä gav Form där han visar på bonaden betydelse för interiören. Det kvinnliga och manliga förenas till harmonisk helhet.

Trä har varit det dominerande byggnadsmaterialet till nyligen och därmed har dess uttryck och lösningar levt kvar under minst ett årtusende vilket ger det en i särklass stark ställning som kulturbärare.

Enkelstugans och parhusets principer, medeltidens herremanshus, lever i viss mån kvar som bostadens grundformer. Förändringar och tillägg som under politiskt och ekonomiskt gynnsamma perioder utvecklats och utvidgat arkitekturen har oftast skett inom träbyggandets ramar.

Bondesamhället har, hos oss, levt kvar mycket längre än i övriga europeiska länder och stadslivet har till nyligen haft en självklar kontakt med landet. Bondens liv styrs av naturens villkor. Vår närhet till naturen är en självklar del av vår kultur och tradition där den till och med lagstadgats med allemansrätten. Naturen är ofta starkt närvarande i samtliga konstarter, litteratur, konst och musik. Detta präglade framförallt sekelskiftets konstyttringar hos oss i Norden. Denna stil benämns olika, *jugent*, som framförallt används i Centraleuropa eller

nationalromantik, som framförallt används i Norden och i Finland i synnerhet då den stilen kom att användas i uppbyggandet av den finska identiteten och bilden av sig själv.

Svensk arkitektur grundar sig på den klassiska arkitekturen. Den finska arkitekturen söker snarare sina rötter i ett arkaiskt förflutet, Kalevalaeposets tid. Nationalromantiken uttryckte detta med en fantasiarkitektur som gestaltade sagan om Finland i bild och byggnad, och kom att uppfattas som typiskt finskt.

Alvar Aalto fortsätter på temat men använder mer sanningsenliga associationer då han använder tidiga arkitekturelement som i grinden ut till skogen eller avbilder/tolkningar av naturen. Knippen av tunna rundpelare bär skärmtaket vid entrén och införlivas i den omgivande tallskogen. Draghandtaget på entrédörren är en avgjutning av en kvist. Övre våningen i trä skjuter monumentalt upp med sin böjda form som en klippa i naturen. Naturens storslagenhet är temat. Den nordiska kulturens närhet till naturen uttrycks i nya former fria från klassicismens regler.

Den här monumentaliteten gäller även byggnader där materialet blir oerhört framträdande som i Rättviks kyrkstallar, tätt grupperade med både väggar och tak av omålade timmerstockar eller plank. Dessa byggnader, av människan komponerade och byggda, upplevs som en del av naturen då träet tillåts framträda i en så otillrättalagd form.

Material framhävs av ljuset. Ljuset är en avgörande del av vår kultur där mörkret råder en stor del av året. Ljuset framhåller ett materials yta, färg, struktur och karaktär. Materialets egenskaper och dess betydelse för atmosfären och rumskaraktären lyfts fram av hur ljuset spelar in i rummet. I Ornässtugan silar ljuset in och får en rytm lik timrets. I Juha Leiviskäs kyrkobyggnader, i Myrbacka och Kyrkslätt, strilar ljuset in, vitt och monumentalt. Ljuset uttrycker material, symbolik och sinnlighet.

De stora monumentala eller offentliga träbyggnaderna har blivit färre de senaste årtiondena. I Finland har utvecklingen vänt och där byggs numera ofta mindre offentliga byggnader i trä. Ett svenskt exempel från senare tid är Gunnar Mattsons kulturhus i Leksand, en hallbyggnad som förenar det klassiska kulturarvet med modern naturromantik i sina trädlika träpelare som bär takljusets öppning över bibliotekshallen. Ljuset flödar in uppifrån, uppbyren av pelarna som ett slags kunskapens träd som tillför ljus och upplysning så som himlen gjorde sig närvarande i våra kyrkobyggnaders upplysta kupoler.

Materialet trä idag? Har vår tusenåriga historia och vår relation till träbyggandet nu åsidosatts av konsumtions- och stadskulturen? Träbyggandet har banaliserats av den stora typhusproduktionen där dess kvaliteter inte upprätthållits. Den småskaliga lokala industrin som traditionellt svarat för träbyggandet har tvinat bort under stordriften istället för att ha utvecklats för att tillvarata landsbygdens arbetsplatser. Jan Gezelius har i många spröda och eleganta enfamiljshus visat exempel på en framtid som förenar svensk trätradition med 20-talets gracila nyklassicism. Det ekonomiska uppsving som ägde rum under 60-talets borde ha använts, som under tidigare historiska epoker, till att utveckla och tillvarata vårt kulturarv när det gäller träarkitektur. Det gjorde man inte. Idag kan motsatsen bli verklighet. Lågkonjunkturen kan medföra en nydaning och utveckling av träbyggandet där även de ekologiska aspekterna uppmärksammas.

Ett byggnadsmaterial får sin betydelse av hur det används, hur det formas, hur man löser detaljerna. Trä har fått en renässans inom arkitekturen genom de nydanande centraleuropeiska

exempel som uppmärksammats på sistone. Den nya träarkitekturen har väckt intresse framförallt för att den arbetar med precision. Byggnaden har blivit en designprodukt liksom en möbel, vilket tidigare varit tydligast i glas och stålarkitekturen. Den svenska trätradition som bygger på bondekulturens självbyggeri tillåter inte ett sådant raffinemang och ter sig grovt och outvecklat i jämförelse med den nya centraleuropeiska.

En central fråga är hur svensk träarkitektur kan moderniseras. Ingrid Reppen och jag har gjort ett försök till nytolkning av en träfasad som anspelar både på modern komposition och på vår enklaste trätradition. Fasaderna på Nora Församlingshem är asymmetriska kompositioner av olika paneldimensioner som bildar mönster i fält, som en abstrakt målning eller en lagad ladvägg.

I den moderna träarkitekturen får ytan och volymen en stor betydelse varför den måste hanteras med precision. Byggsektorn måste utveckla byggkunskap och lösningar som gör det ekonomiskt möjligt att genomföra tidsenliga träbyggnader. Hantverksinslagen ersätts av industriell produktion för att göra byggandet ekonomiskt genomförbart i större skala. Timmerhusarkitekturen, som har en stor kundkrets, har haft svårigheter att utvecklas mot ett modernt koncept. Industriella timmerhus är storsäljare i Finland men förekommer knappt i Sverige.

Träbaserade skivor är en viktig produkt i modern träarkitektur. Skivorna kan lätt bli sjabbiga och fula men med skickliga lösningar kan de bidra till spännande och ekonomisk arkitektur. Arkitektkontoret Vandkunsten har gett ett flertal exempel på det.

Materialet trä, är en viktig del av vår kultur och har en plats i allas hjärtan. Därför är det torftigt och beklagligt att låta typhusindustrin, som den ser ut idag, närmast ha monopol på småhusproduktionen. Våra nya bostadsområden blir billiga kopior på amerikanska TV-seriers populistiska ideal istället för att utveckla en arkitektur baserad på vår egen tusenåriga träbyggnadskultur som tillvaratar det lokala kunnandet och de lokala resurserna. En ny och frisk arkitektur bör ges möjlighet att växa fram.

Tina Wik 2003